

עורכים: ד"ר עידו יהל, ד"ר מור יצחק ויטמן

כרך 16, גיליון מס' 6, 23 ביוני 2026

ברוח התנועות האסלאמיסטיות במזרח התיכון: משטר אלשרע מקדם תהליכי אסלאמיזציה בסוריה

רועי נחמיאס*

במהלך השנה האחרונה, בחסות האירועים הדרמטיים שפקדו את המזרח התיכון - ובראשם המלחמה של ישראל ברצועת עזה ובלבנון והמלחמה של ישראל וארה"ב באיראן - המשיך משטרו של אחמד אלשרע להעמיק את שליטתו בסוריה, כמעט מתחת לרדאר. בשעה שתשומת הלב הבין לאומית הופנתה לזירות האחרות, פעל המשטר בדמשק להנחלת תהליכי אסלאמיזציה הדרגתיים במרחב הציבורי והפרטי. הוא עיצב מחדש את מאפייני השיח הדתי, מינה אנשי דת מטעמו לתפקידי מפתח וקידם ערכים שמרניים ובכללם הגבלת מכירת אלכוהול. תהליכים אלה לבשו אופי סוני אסלאמיסטי בולט, ונועדו למסד ולמשטר את הדת לפי תפיסת עולמו. גם התעמקות במניעי הצטרפותו החריגה של המשטר לקואליציה הבין לאומית נגד דאעש מעידה כי אין בה כדי לבשר על שינוי כיוון אידאולוגי.

סימנים להשפעה רעיונית ברוח "האחים המוסלמים"

כבר במרס 2025 הונחו יסודותיו של הקו האסלאמיסטי באמצעות שני מהלכים חוקתיים ומוסדיים שהוביל נשיא סוריה, אחמד אלשרע.¹ הראשון שבהם היה "ההצהרה החוקתית" (מעין חוקה זמנית) שאומצה ב־13 במרס וקבעה כי ההלכה האסלאמית (**אלפקה אלאסלאמי**) היא הבסיס לחקיקה. המהלך השני והמשלים לכך היה ב־28 במרס בדמות מינוי הגוף שאמון על יישומה - "המועצה העליונה לפסיקת הלכות" - שנועדה לשמש הכתובת לפרשנות דתית רשמית בסוריה. ואכן, על בסיס התשתית הזו פנה משטר אלשרע לאסלום הדרגתי של המרחב הציבורי בסוריה. ביטוי מרכזי לכך

* רועי נחמיאס הוא דוקטורנט בבית הספר להיסטוריה של אוניברסיטת תל אביב בתחום האסלאם הפוליטי. נושא מחקרו הוא "המערב בהגותו של ראשד אלעינושי" בהנחייתו של פרופ' אוריה שביט.

¹ רועי נחמיאס, **"האמנם התמתן? ניתוח ההצהרה החוקתית של נשיא סוריה אחמד אלשרע"**, **צומת המזרח התיכון**, כרך 15, גיליון 7, 30 ביולי 2025.

אפשר לראות בכינוס "הוועידה הראשונה להאחדת השיח האסלאמי" - אירוע רב משתתפים שארגן משרד ההקדשים בסוריה ב־15–16 בפברואר, תחת חסותם של אלשרע ו"המועצה העליונה לפסיקת הלכות". בתום הוועידה פרסם המשרד את "אמנת אחדות השיח האסלאמי בסוריה"² - מסמך רשמי שנועד לכאורה "לבסס את המתינות והאחדות הלאומית" ולעצב את מאפייני "השיח האסלאמי המיוחל" בסוריה.

על פי דיווח של סאני³ (סוכנות הידיעות הסורית), מסמך זה גובש בתום מפגשי שיח מקיפים בין האסכולות ההלכתיות השונות במדינה, בהם השתתפו למעלה מ־1,500 אנשי דת והלכה. עיון באמנה זו מספק הצצה בהירה לכיוון העתידי שהמטרה חותר אליו.

כך, תחת פרק "העקרונות הכלליים" שבחלקו הראשון של המסמך, נקבע כי: "מקור הסמכות העליון הוא הקראאן והסנה". בחלקו השלישי, המסמך מחייב "לנהוג בכתבי הקודש בהתאם לעקרונות ההיקש (אסתנבאט) עליהם החליטו חכמי ההלכה של האומה", ובה בעת קורא ל"חיזוק מקור הסמכות של מועצת הפסיקה העליונה בסוריה"⁴. החיבור המובנה בין מעמדם הבלתי מעורער של כתבי הקודש, לצורך לגזור מהם פסיקה באופן יום־יומי בהנחיית המועצה העליונה - חושף את כוונת המטרה: ניסיון מובהק לבסס את הגוף ההלכתי שמינה אלשרע כפוסק הבלעדי והעליון במדינה.

יתרה מכך, האמנה מסמנת, אולי לראשונה מאז מהפיכת 2024, התקרבות אידאולוגית של המטרה החדש למחנה הסוני המזוהה עם "האחים המוסלמים". הדבר עולה מתוך קביעת המסמך כי "המתינות והוסטיה הם דרך אסלאמית אותנטית וזהו קנה המידה אשר מסדיר את כל השיח הדתי"⁵. אף שמדובר באזכור כמעט אגבי, הוסטיה היא מושג מפתח בהגות האסלאם הפוליטי המודרני.

הוסטיה⁶ היא זרם רעיוני שצמח בתוך המודרניזם האסלאמי והתפתח במצרים בשנות ה־70 וה־80 של המאה ה־20.⁷ בראשו עמד השיח' יוסף אלקרצ'אוי, שנחשב לגדול הפוסקים הסונים בני זמננו (1926–2022) ולפוסק העליון המקובל בתנועת "האחים המוסלמים". זרם זה ביקש לעצב "דרך אמצע" אסלאמית, המשלבת בין קטבים הנתפסים לכאורה כסותרים, כמו למשל בין שורשיות דתית למודרנה.⁸

² "אמנת אחדות השיח האסלאמי בסוריה – מסמך לביסוס המתינות וחיזוק האחדות הלאומית", סוכנות הידיעות הסורית הרשמית (סאני"א), 12 במרץ 2026.

³ "אמנת אחדות השיח האסלאמי בסוריה – מסמך לביסוס המתינות וחיזוק האחדות הלאומית", ש.ס.

⁴ "אמנת אחדות השיח האסלאמי בסוריה – מסמך לביסוס המתינות וחיזוק האחדות הלאומית", ש.ס.

⁵ "אמנת אחדות השיח האסלאמי בסוריה – מסמך לביסוס המתינות וחיזוק האחדות הלאומית", ש.ס.

⁶ מקור השם "יוסטיה" (זרם האמצע) מהביטוי "אומת אמצע" (אמה וסטא), מבשורת אל-בקרה (2: 143) – "وَكَلِّكْ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِنَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا"; על הרקע של המונח ראה גם ב-

Taufiq bin Radja Nurul Bahri, "Understanding Islamic Moderation: The *Wasatiyya* Imperative." *Counter Terrorist Trends and Analyses* 4, no. 9 (2012), Pp. 18–20; Muhammad Mumtaz Ali and Muneer Muhammed Rafeeqe, "Wasatiyya [Moderation]: The Principle and Objective of the Sharia", *Islamic Perspective - Journal of the Islamic Studies and Humanities* (Volume 20, Winter 2018), Pp. 82–83.

⁷ שגיא פולקה, לחשוב אסלאמית – בחינת השיח המוסלמי בן זמננו: הבנת שפה ותרבות כמפתח להכרת השכנים, הוצאת "מערכות", 2023, עמוד 60.

⁸ שגיא פולקה, "שקיעת המערב ועליית האסלאם בהגותו של יוסף אל-קרצ'אוי", שקיעת המערב, עליית האסלאם? (עורך אוריה שביט), עמ' 133. ראה גם ב:

הוגיו ראו בו מענה לשני אתגרים של קיצוניות שהעכירו, לשיטתם, את טוהרה של ההתעוררות האסלאמית: קיצוניות חילונית, דוגמת המשטרים החילוניים במזרח התיכון⁹ ומנגד הקיצוניות הדתית הפועלת בשם האסלאם, דוגמת דאעש. הוסטיה ביקשה למצוא את דרך האמצע בין שתי נקודות קיצון אלה.¹⁰ בפועל, זרם זה אפשר גמישות הלכתית טקטית וזמנית תוך שמירה על נוקשות ביעדים ארוכי הטווח.¹¹ על כן, קביעת משרד ההקדשים בסוריה כי הוסטיה היא קנה המידה להסדרת השיח הדתי במדינה, אינה מעידה בהכרח על פשרה בחזון ארוך הטווח של המשטר.

המנגנון האידאולוגי המשלב בין גמישות טקטית לנוקשות אסטרטגית, מגולם הלכה למעשה בדמותו ובהתנהלותו של שר המשפטים הסורי מטיהר אלוסי. בעברו הגיהאדיסטי שימש איש פסיקה בולט בארגוני האופוזיציה למשטרו של בשאר אסד; כחבר וכדובר **מג'לס שורא אלמג'אהדין** ובהמשך כפוסק הלכה בשורות **היא'ת תחיר אלשאם**. עם התבססות שלטונו של אלשרע, שולב אלוסי ב"מועצה העליונה לפסיקת הלכות",¹² ובהמשך מונה גם לשר המשפטים. הצבתו של משפטן בעל רקע סלפי-ג'יהאדי בעמדות מפתח אלה סיפקה עדות נוספת למרכזיות שמיעד המשטר לפסיקה האסלאמית בעיצובה של סוריה החדשה.

ואכן, בחלוף חודשים ספורים סיפק אלוסי דוגמה מובהקת ליכולתו של הממסד הדתי החדש להכשיר מהלכים פוליטיים דרמטיים. ב-10 בנובמבר 2025 התרחש אירוע היסטורי - אחמד אלשרע היה לנשיא הסורי הראשון שביקר בבית הלבן, ונועד עם נשיא ארצות הברית דונלד טראמפ. ביקור זה היה צעד נוסף בהסרת הבידוד הבינלאומי מעל סוריה וקבלת משטרו במערב. המפגש הוליד תקדים היסטורי - סוריה, שמשטרה צמח מתוך ערוגות הג'יהאד, הצטרפה¹³ רשמית כחברה ה-90 בקואליציה הבינלאומית בהובלת ארצות הברית נגד דאעש.¹⁴

על פניו, מדובר היה במפנה אידאולוגי משמעותי, שכן כשלוש שנים לפני כן פרסם אלוסי ספר הלכתי בשם "התשובות הסוריות לעמידה מול אסון הקמפיין הצלבני". באותו חיבור טען כי "מי שהצטרף לברית כדי לממש אג'נדה אמריקנית הטומנת בחובה תוכנית חילונית-דמוקרטית - מעשהו נחשב נטישה של האסלאם (רדה), משום שהוא עוקב אחר הכופרים בכפירתם ומציית להם".¹⁵

Uriya Shavit, *Shāfi'ā and Muslim Minorities - The wasafī and salafī approaches to fiqh al-aqalliyāt al-Muslima*, (Oxford University Press, 2015), Pp. 15-77; Shammai Fishman, "Fiqh al-Aqalliyat: A Legal Theory for Muslim Minorities", Research Monographs on the Muslim World, *Center on Islam, Democracy, and the Future of the Muslim World* (Series No 1, Paper No 2 October 2006), Hudson Institute.

⁹ יוסף אל-קרצ'אוי, **הקיצוניות החילונית שניצבת למול האסלאם (תורכיה ותוניסיה כדוגמא)**, (אל-מנצורה: אנדלסיה ללנשר ואל-תווייע, 2000), עמוד 9.

¹⁰ שגיא פולקה, **לחשוב אסלאמית - בחינת השיח המוסלמי בן זמננו: הבנת שפה ותרבות כמפתח להכרת השכנים**, עמודים 66-65.

¹¹ ראה למשל את האופן בו התיר אלקרצ'אוי למוסלמים להגר לאירופה, להשתלב בה ואף לקחת לצורך כך משכנתאות (דבר האסור באסלאם) אך זאת לטובת מטרה העל בעיניו - הפצת האסלאם ביבשת: רועי נחמיאס, **אזרח המדינה או האומה? תפקידו וחובותיו של המוסלמי באירופה על פי פקה אל-אקליאת - עיונים במשתנים של יוסף אל-קרצ'אוי, ראשי "המועצה האירופית לפסיקה ולמחקרים" ופוסקים מזרמים נוספים**, (עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 2014).

¹² "מיהו מטיהר עבד אל-רחמן אל-ויס, שר המשפטים בממשלת סוריה החדשה?", **Syria Monitor**, 30 במרץ 2025.

¹³ "השגרירות האמריקנית בדמשק: סוריה הפכה רשמית לשותפה מספר 90 שהצטרפה לקואליציה הבין-לאומית נגד דאעש", **אל-אח'באריה אל-סוריה**, 12 בנובמבר 2025.

¹⁴ "סוריה מצטרפת לקואליציה הבין-לאומית נגד ארגון דאעש", **סוכנות הידיעות "אנטוליה" (Anadolu Ajansı)**, 12 בנובמבר 2025.

¹⁵ מטיהר אל-ויס, **התשובות הסוריות לעמידה מול אסון הקמפיין הצלבני**, (דמשק: אל-מכתבה אל-שאמלה, 2023), עמוד 14.

והנה, עם שינוי הנסיבות הפוליטיות, פרסם פסק הלכה חדש ההופך את קביעתו ומתיר את החבירה לקואליציה שכזאת. כדי להבין את הלוגיקה שמאחורי המהפך, יש לעיין בפסק ההלכה שפרסם בשמו של אלויס ברשת X איש דת סעודי בשם עבדאללה אלמחיסני, ששימש בעבר בכיר בהיאית תחריר אלשאם. בפסק הלכה זה, שפורסם ביום למחרת (11 בנובמבר 2025), טען אלויס, כי סוריה לא הפכה לבת ברית של המערב נגד האסלאם: "לא כל שיתוף פעולה הוא נאמנות, ולא כל הסכם או תיאום נחשב לכזה [...] אופי שיתוף הפעולה המוצע כיום הוא תיאום ושיתוף פעולה מודיעיני, ולא ברית צבאית מלאה במובנה ההלכתי או המדיני המסורתי. יתר על כן - מדובר באשרור של ריבונותה של המדינה הסורית והכרה בה".¹⁶

בהמשך ניסה אלויס לבצע היפוך רעיוני מלא והציג את ההצטרפות לקואליציה כאינטרס סורי שישרת את דמשק, יותר מאשר הימנעות ממנו. לשיטתו: "האירועים והניסיונות [בעבר] הוכיחו שדאעש הייתה מבחן לארצות המוסלמים והסיבה העיקרית להתערבות הכוחות הזרים. בכל מקום בו [אנשי דאעש] נמצאו - הם היו התירוץ למעורבות הזרה". כעת, משעברה הריבונות לידי המדינה הסורית החדשה, מחובתה החוקית וההלכתית להגן על אזרחיה מפני הסכנה והרוע של "הפורשים"¹⁷ מדאעש, שלדבריו: "מייחלים לדם וממון באמצעות חגורות נפץ ומטענים המשרתים את אויבי האומה". לפיכך פסק כי: "כל עוד המאזן בין התועלות לפגמים מעיד כי המאזניים נוטים לטובת האינטרסים של הכלל ולמיגור הפגמים והרוע, וכי הפעולה מחזקת את השליטה של המדינה וכיבוד הריבונות שלה - אז הדבר [ההצטרפות לקואליציה] הוא חוקי".¹⁸

הניתוח מלמד כי עבור אלויס דבר מהותי לא השתנה בחזון היסוד. השתתפותה של סוריה בקואליציה נועדה אך ורק כדי לסייע לה לפרוס את שלטונה על כל שטחה, תוך ניצול המערב לטובת האינטרסים שלה. כמו כן טען כי בשל העובדה שהתועלת עולה על העלות, ואינה מחייבת כפיפות אמיתית או ויתור מהותי כלפי הקואליציה, הדבר מותר הלכתית (**משרוע**). זהו בדיוק המנגנון התועלתני של "מצבי כורח" שבלט לא פעם בהגותו של אלקרצ'אוי. את השורה התחתונה והפרקטית ניסח חברו הסעודי של אלויס, אלמחיסני, שסיפק הצדקה דומה וטען בפשטות כי המהלך "מכשיר את הדרך לנסיגה עתידית אמריקנית נרחבת מהאזור, ותורם לפריסת שלטונה של המדינה וריבונותה על כל השטח הסורי".¹⁹

ביטוי נוסף לנתיב שהמשטר החדש צועד בו הוא הניסיון להחיל תקנות אסלאמיות "רכות" במרחב הציבורי, כפי שבא לידי ביטוי במאבק הממסדי במכירת אלכוהול. במרס 2026 פעל מחוז דמשק להטלת הגבלות על מכירת משקאות אלכוהולים, ולהתירה באזורים בעלי רוב נוצרי בלבד, וגם זאת רק בחנויות מורשות ובכפוף למרחק מוגדר מכל מסגד, תחנת משטרה או משרד ממשלתי.²⁰ בעקבות שיח ציבורי נרחב שהתעורר, נאלץ המחוז לסגת חלקית ולהתיר את מכירת האלכוהול גם במסעדות

¹⁶ "אל-מחיסני מפרסם פתוא: דאעש הם פורשים מהאסלאם (ח'וארג') והקואליציה הבין-לאומית אינה פוגעת בריבונות הסורית", Euronews, 11 בנובמבר 2025.

¹⁷ אל-ויס השתמש במילה ח'וארג', קרי הפורשים מהאסלאם.

¹⁸ עבדאללה אל-מחיסני, "פסק הלכה חשוב של ד"ר מטיהר אל-ויס, שר המשפטים", רשת X, 11 בנובמבר 2025.

¹⁹ "איך הפכה השתתפות סוריה בקואליציה נגד דאעש מכפירה להיתר", ערב 21, 13 בנובמבר 2025.

²⁰ פהד סלימאן אל-שקיראן, "פסקי ההלכה הסותרים: סוריה בקואליציה הבין-לאומית", אל-ערביה, 13 בנובמבר 2025.

ובבתי מלון שקיבלו רישיון לכך.²¹

מגמה זו אינה ייחודית לסוריה. ההיסטוריה הקרובה מלמדת כי לאחר עלייתן לשלטון והתבססותן בו, תנועות אסלאמיסטיות פונות להטמעת קודים דתיים במרחב הציבורי. בתורכיה למשל פנה השלטון בהנהגת "מפלגת הצדק והפיתוח" (AKP) למאבק בצריכת האלכוהול. בראשית הדרך (יוני 2002), הוא העלה באופן ניכר את המיסוי על האלכוהול (מ-18% ל-48%, וב-2009 ל-63%).²² בנוסף, הוא ניסה לקדם (ללא הצלחה) חקיקה פלילית נגד ניאוף (2004), וכן ניסה להיאבק באיסור על חבישת כיסוי ראש (חג'אב) באוניברסיטאות ובמוסדות ציבוריים – מהלך שצבר התנגדויות ומאבקים פוליטיים והושלם רק ב-2013.²³

בהמשך, אישר הפרלמנט (2013) חוק האוסר על פרסום משקאות אלכוהוליים ומחייב לטשטש אותם בטלוויזיה, וכן החמיר את ההגבלות על מכירת אלכוהול בשעות הלילה ובקרבת מסגדים ומוסדות חינוך.²⁴ במרס 2026 אישרה מפלגת השלטון, (AKP), הצעת חוק חדשה המבקשת להגביל עוד יותר את הפרסום והמכירה של אלכוהול במרחב הציבורי, בתואנה של "מאבק בהתמכרות והגנה על הנוער".²⁵

באופן דומה פעלה תנועת חמאס עם תפיסתה את השלטון. לאחר ההפיכה שהובילה ברצועה (יוני 2007), היא הטילה איסור על ייבוא אלכוהול מישראל ומצרים ואף אסרה דה-פקטו על מכירתו בחנויות.²⁶ בהמשך, הממשלה מטעמה אסרה (2010) על הכנסת אלכוהול לרצועה על ידי גורמים זרים המבקרים בה.²⁷ תנועת "האחים המוסלמים" במצרים, פעלה אף היא באותה הרוח לאחר עלייתה לשלטון. במהלך שנת שלטונה היחידה של התנועה (2012–2013), ניסתה (מרס 2013) לצמצם הנפקת רישיונות למכירת משקאות אלכוהוליים.²⁸

לצד הניסיונות למשטר את המרחב הציבורי, פנה משטר אלשרע לביצור השפעתו גם באמצעות מינויים ציבוריים, בדגש על תפקידי דת והלכה. ביטוי לכך אפשר לראות במינויו של שיח' מחמד נעים ערקסוסי, חבר "המועצה העליונה לפסיקת הלכה", לתפקיד המפתי של המסגד האומיי בדמשק בפברואר 2026.²⁹ ערקסוסי עלה לכותרות בשנה שקדמה למינויו, כאשר הצהיר בריאיון ליומון "אלקדס אלערבי" כי אחד מתפקידיה המרכזיים של מועצת הפסיקה הוא "לפקח על החוקים וההחלטות של השרים והבכירים ולבחון האם הם עוברים על ההלכה האסלאמית".³⁰ דבריו, שאמנם עוררו מהומה פוליטית וזכו למחרת להבהרה מצידו כי: "ביטאו את דעתו האישית

²¹ "דמשק מגבילה את מכירת משקאות האלכוהול ומחריגה את הרובעים באב תומא ואל-קצאע", אל-ערביה, 17 במרץ 2026.

²² "AKP, אלכוהול ושינוי שהונדס על ידי הממשלה בתורכיה", The Washington Institute, 11 במאי 2010.

²³ "תורכיה ביטלה איסור בן עשרות שנים על חבישת כיסוי ראש אסלאמי", רויטרס 8 באוקטובר 2013.

²⁴ "תורכיה מעבירה חוק המגביל מכירת אלכוהול", The Times of Israel, 24 במאי 2013.

²⁵ "מפלגת הצדק והפיתוח מגישה הצעת חוק להרחבת ההגבלות על קידום ומכירת אלכוהול", Hürriyet Daily News, 13 במרץ 2026.

²⁶ "החיים המסוכנים של חובבי היין בעזה האסלאמיסטית", AFP, 15 באוקטובר 2009.

²⁷ חמזה אל-בחיצי, "חמאס: החלטה לאסור הכנסת אלכוהול לעזה עם זרים", אילאף, 17 בפברואר 2010.

²⁸ אחמד עאשור, "עצירת רישיונות למכירת אלכוהול בכל אזורי המגורים", אל-מאל (מצריה אקתצאדיה יומיה), 24 במרץ 2013.

²⁹ "מינוי השיח' מחמד נעים ערקסוסי למופתי של המסגד האומיי בדמשק", סוכנות הידיעות הסורית הרשמית (סאנ'א), 25 בפברואר 2026.

³⁰ גיאנבלאת שכאי, "חבר מועצת הפסיקה בסוריה נעים ערקסוסי ל'אל-קודס אל-ערבי': מתפקידינו לפקח על החוקים והחלטות השרים", אל-קדס אל-ערבי, (1 באפריל 2025).

בלבד ולא את דעתה של מועצת הפסיקה", חשפו למעשה את פניו של החזון האמיתי - הובלת סוריה בנתיב תאוקרטי שבו הממסד הדתי הוא הסמכות העליונה בחקיקה ובקבלת ההחלטות במדינה.³¹

מכלול המהלכים הללו מלמד כי סוריה תחת הנהגת אלשרע מצויה בעיצומו של תהליך שיטתי לקידום, למשטור ולאסדרה (רגולציה) של הדת בחיי המדינה. המשטר החדש חותר להשגת מונופול על השיח והמונחים האסלאמיים, למינוי נאמניו לעמדות מפתח מוסדיות ולעיצוב מדיניות בעלת גוון אסלאמיסטי בולט במרחב הציבורי והאישי. מדיניות זו מהדהדת את דפוסי הפעולה של תנועות פוליטיות אחרות שהושפעו ממשנתה של תנועת "האחים המוסלמים". לפיכך, אין לפרש את מגמות הגמישות שהפגינה סוריה בחודשים האחרונים - ובראשן ההצטרפות המפתיעה לקואליציה הבין-לאומית נגד דאעש - כזניחת החזון הדתי. להפך, המשטר מסתייע בעצם החבירה הטקטית למערב כדי להסיר מעליו את עול הבידוד ולהגביר את הלגיטימיות שלו מבית ומחוץ. דווקא מתוך עמדת כוח זו, מבטיח משטר אלשרע את המשך צעידתה של סוריה בנתיב האסלאמיזציה ההדרגתי.

הדעות המובעות בפרסומי מרכז משה דיין הן של המחברים בלבד.

מאמר זה הוא פרי שיתוף פעולה בין מרכז משה דיין להוצאת "מערכות".

כל הזכויות שמורות למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. ניתן לעשות שימוש לא מסחרי בתכנים תוך ציון שמו של הכותב ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב, בתוספת סימוכין וקישור למקור באתר של מרכז משה דיין, <https://dayan.org/he>.

³¹ גיאנבלאת שכאי, "ערקסוסי ל'אל-קודס אל-ערבי": מה שאמרתי מבטא את חזוני ולא את דעתה של מועצת הפסיקה", אל-קודס אל-ערבי, (3 באפריל 2025).